

Byggarna

GUNNAR WETTERBERG

Byggarna

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

FÖREGÅENDE UPPSLAG

Arbetslaget som reste tornspirorna under renoveringen av Uppsala domkyrka i slutet av 1800-talet – samma arbetare som även syns på bokens omslagsbild. "Verkmästare Lönnholm och förman Kinnander i midten", står det på baksidan av fotografiet.

Innehåll

PROLOG 11

VINDSKYDD OCH HYDDOR 13

Jägarnas långa tid 13 De äldsta hyddorna 14 Redskapens gränser 15

LÅNGHUSENS ÅRTUSENDEN 17

Det stora landnamet 17 Trattbägarfolket 17 De dödas vilorum 19
Stridsyxornas folk 20 Långhusens genombrott 21 Huset i huvudet 25
De treskeppiga husen 26 Fornborgar och stenhus 27 Djuren flyttar in 28
Yxan 31 Hägnader och stenmurar 33

MAKT OCH PRAKT I HEDENHÖS 35

Vem bygger störst? 35 Hallar och kulthus 36 Myten på jorden 38

TIMRETS TID 41

Vikingarnas omvälvningar 41 Gårdarna flyttar samman 42
Byarna stadgas 43 De nya husen 44 Den urgamla infrastrukturen 47

GUDS HUS 49

Från kult till kult 49 De första stenbyggnaderna 50 Trä och tak 52
Det väldiga bygget 53 Arkitekter och stenmästare 57 Sjuttiotusen ton
sten 58 Den stora yrkesskolan 59 Trälarnas katedral 62 Tempel i tegel 63

DEN BLOMSTRANDE MEDELTIDEN 69

Nyodlingen bryter bygd 69 Den nya gården 71 Städernas uppkomst 74
De olika byggnadsstilarna 77 Det skånska undantaget 77

OND BRÅD DÖD 79

Agrarkris? 79 Den svarta döden 80 Det nya jordbruket 81
De uteblivna årsringarna 82 Borgarna 84 Återhämtningen 85
Tegelvalv och altarskåp 85 Senmedeltidens städer 87

BYGGANDET OCH MAKTEN 91

Styrkans symbol 91 Det tunga arbetet 93 Överheten griper in 94
Dahlberghs typritningar 96

DE LÅNGA ÅRHUNDRADENA 99

Åkerns stilla lunk – krigens förödande avbrott 99 Timringen utvecklas 100
Taken 101 Envar sitt eget tegelbruk 102 Ljus och värme 103 Byggandet
går isär 106 Stugorna förändras 109 Självbyggeriet summerat 110
Från borgar till kronobrännerier 111

STOLTA STAD 115

Stockholm blir huvudstad 115 Den gröna staden 116
De stora stadsregleringarna 118 Från härläger till förstad 122
Norrmalms byggare 124 Skryt om prakt 126

DET DRAMATISKA 1800-TALET 127

Hundra års omvälvning 127 Skiftet spränger byarna 128
Backstugusittare, husmän och statare 129 Spis, ljus – och soffor 131
De nya kommunikationerna 133 Kasernerna 138 Industrin 139
Institutionerna 140 Skolorna 142 Teglets uppsving 145

DE VACKRA UTHUSEN 147

Lindroos magasin 147 Uthusens eftersläpning 147 Slaggsten, gjuthus och
lerhus 148 Ladugårdarna 150 Rior och kornskruvar 154 Jordkällaren 156
Landtmannabyggnader i brytningstid 157 Löfvenskiölds tumregler 158

STÄDERNA I NY TID 161

Medeltiden kollapsar 161 Brandförsäkringarna 162
Folkhälsan drivkraft 163 Städerna får muskler 164 Befästningarna rivs 167
Brändernas möjligheter 168 Panel och puts 171 Från rött till gult 173

ARBETARNAS BOSTÄDER 175

Den nya samhällsklassen 175 Arbetarnas ovana början 176 De första kasernerna 177 Spekulanterna 181 Paternalismen 184 Agnes Lagerstedt 186 Den egna torvan 188 Bolagens bostäder 191 Dubbelsamhällena 194 Stenhusen 197 Cykeln 199 Förstäderna 202 Kriget 204 "Praktiska och hygieniska bostäder" 206 Krisen och smalhusen 208 Barnrikehusen 210

BYGGANDET BLIR YRKE 213

Timmermän och snickare 213 Skråna mot bönhasarna 214 Byggnadsarbetarna 215 Byggmästarna 219 Byggnadslärorna 224 Inteckningarna 227 Staten kliver in 229

SKOJARNA 231

Från krasch till krasch 231 Allmänna Sparbanken 232 Kreuger 236 Korruption i kommunerna? 237

DEN BYGGTEKNISKA REVOLUTIONEN 239

Städerna ritas om 239 Regelhuset 241 Stål och betong 242 Arkitekturens lagar upphävida 246 Den kommersiella omvälvningen 246 Hissarna 252 Centralvärmen 254 Elektriciteten 256 Industrialisering med förhinder 260 R.F. Bergs omvälvning 261 Teglet trängs ut 264 De nya specialisterna 265

DEN BRÅKIGA BRANSCHEN 267

De första strejkerna 267 Kollektivavtalen 268 Konflikt – om och om igen 271 LO:s sorgebarn 273 Arbetsfred med hicka 275

MOT FOLKHEMMET 277

Tillväxtens välsignelser 277 Inget folkhem utan infrastrukturen! 278 Bostadskooperativen 279 Byggnadsgillena 280 Riksbyggen 282 Det nya självbyggeriet 285 Modernismen i arkitekturen 287 Funktionalismen 290 Hemmens forskningsinstitut 294 De stora sjukhusen 296 Bilarna 298

BOSTADSPOLITIKENS FÖDELSE 301

Trångboddheten 301 Reformatörernas recept 303 Bostadspolitikern blir till 304 Allmännyttan 305 Byggjättarna 308 Mekaniseringen 309 Lågräntan 313 Hävstången 315 Vardagsrummet 317 Folkhemmet möbleras 318 Tunnelbanan 321

DET MISSKÄNDA PROGRAMMET 325

Bostadsbristen 325 De ungas hjärtefråga 327

Sträng — alltid bostadsminister 329 Kreditutrymmet 331

Bosparandet 333 Markförvärven 335 Kranarna tar makten 336

Citysaneringarna 340 Massbilismens triumf 343 Hyresregleringen 346

Byggandet ebbar ut 349 Sjuka hus 350 Inte unikt 351

Byggnadsvårdsåret 352 Eftermålet 353

NITTIOTALSKRISEN 357

Bubblan 357 Statsfinansernas svarta hål 360 Den stora omprövningen 361

Anpassningen 362 Peab — den skapande förstörelsen 364

Öresundsbron 366

BYGGANDET I EKONOMIN 369

Byggandets vågor 369 Byggandet i den ekonomiska politiken 371

Betalt för att bo 372 Den besvärliga rekryteringen 374 Peabskolan 376

Boendet och segregationen 378

OCH NU? 381

Klimatet 381 Träbyggandet 382 De onödiga rivningarna 385

Vägar ut ur regleringen? 387 Koncentration — eller? 389 Framtiden 390

TACK 395

LITTERATUR 397

BILDER 405

REGISTER 407

Prolog

Att bygga och bo hör till det mest ursprungliga.

Den här boken är en nyfiken lekmands nedslag i historien om hus, byggare och boende. Varför ser det ut som det gör omkring oss? Jag har framför allt hållit mig inom det nuvarande Sveriges gränser, men ibland är sammanhangen vidare än så.

Boken är inte uttömmande, den är ingen arkitekturhistoria, men jag vill belysa hur människans liv speglats i byggandet och boendet. Samspelet är dubbelriktat. Husen sätter gränser för vad vi kan göra, men samhällets omvälvningar förändrar byggnaderna.

Byggarna är svårfångade. Ofta är det märkvärdigheterna som blir historia. Det är de sällsynta händelserna och de stora bedrifterna som berättas från släktled till släktled.

Det självklara är svårare att få syn på. Vardagens göranden och låtanden är inte spännande nog. En del av dem kan spåras genom föremål som bevaras i jorden eller i sjöar och träsk, men handgreppen och rörelserna är svåra att komma åt.

Därför är det inte så lätt att mana fram byggarna ur det förflutna. Ibland blir de bara synliga genom de spår de satt i föremålen, huggen och risporna som finns kvar i träet och annat byggmaterial. Med hjälp av dem kan arkeologerna återskapa hur de har arbetat, men ofta blir det bara kvalificerade gissningar.

Länge var snart sagt varje människa byggare. ”Bra karl ska kunna timra sin egen lada”, kunde det heta ända in på 1800-talet. I flera årtusenden var byggandet en av många sysslor i varje hushåll. Då handlar min berättelse mer om boendet och byggandet än om byggena själva – de är bara den självklara förutsättningen för det jag beskriver.

Först när medeltiden bryter in kan eftervärlden skymta de första specialisterna. I samband med katedralerna nämns de första arkitekterna; vi har namnen på några av de stenmästare och tegelmästare som höll i 1100- och 1200-talens kyrkobyggen.

Under de kommande århundradena blev fler byggare synliga. En del avbildas i kyrkomålningar, andra dyker upp i de skriftliga källorna. Fortfarande deltog de flesta av byarnas och gårdarnas folk när stugorna timrades eller korsvirket klintades med ny lera, men några timmermän tog på sig att leda byggena och vandrade mellan byarna i trakten.

Först med urbaniseringen slog arbetsdelningen igenom på allvar. Beställarna, byggherrarna, byggmästarna, arkitekterna och ingenjörerna skilde ut sig. De olika momenten på byggena gav upphov till själva byggandets yrken: timmermän, murare och mursmäckor, snickare, städerskor, så småningom rörmokare, plåtslagare, ännu längre fram betongarbetare och elektriker. Finansiärerna och underleverantörerna blev viktiga deltagare i processerna.

Byggandet och boendet speglar hur mänskligheten levt och verkat genom årtusendena. Detta handlar boken om.

Vindskydd och hyddor

11500 f.Kr.–3800 f.Kr.

Jägarnas långa tid

Det första människorna kom över landbron från dagens Tyskland och Danmark. De lämnade efter sig några flintskrapor vid Finjasjön i norra Skåne, för bortåt 14 000 år sedan.

Det är svårt att förstå hur de överlevde. Den schweiziske arkitekten och forskaren Philippe Rahm förklarar byggandet med fysiologin och klimatet. Människan klarar bara att leva oskyddad när det är mellan 21 och 26 grader varmt. Blir det för hett eller för kallt måste hon skyla sig.

Till en början räckte det att svepa sig i villebrådets skinn, men i värre väder krävdes mer. Regn och blåst gjorde det svårare att hålla ut. De första hyddorna kom till som skydd mot vinden och vatten. Med dem började byggandet.

När de första jägarna kom låg inlandsisen kvar långt ner i Småland. Människorna följde renarna på tundran. Men där fanns inga träd, ingenting som kunde erbjuda lä. Kanske byggde de vindskydd av hudar och ben, kanske vandrade de söderut när vintern kom.

Sedan blev det kallare igen, och både bytesdjuren och människorna lämnade det nordliga landet. Men snart kom människorna tillbaka, och flyttade mellan boplatserna i spåren på bytet. Jägar-

nas tid skulle bli den hittills längsta i vår historia. Den varade fram till strax efter 4000 f.Kr.

De äldsta hyddorna

Under mellanstenåldern – mesolitikum (9000–4000 f.Kr.) – dröjde jägarna kvar längre på sina favoritställen. De spred sig ända till norra Norrland, där de äldsta fynden daterats till 7000 f.Kr.

Vid grävningar i Malmö har man hittat rester av mjärdar, fasta fiskeredskap. Vandrarna måste med jämna mellanrum ha kommit för att vittja dem.

De äldsta hyddresterna har man funnit vid stränder eller igenväxande sjöar, gärna i höjdlägen. De har lämnat efter sig nedgrävda bottenar. Hushållen levde var för sig. Hyddan blev inte större än vad två–tre människor orkade samla ihop och resa.

En del husgrunder är rundade, andra fyrkantiga. Själva hyddorna är sedan länge förmultnade, men antagligen har de haft stommar av grenar, som tätats med bark eller vass. På boplatserna kan tre–fyra hyddor ha legat några tiotal meter ifrån varandra.

Från slutet av mesolitikum kunde hyddorna bli upp till hundra kvadratmeter. Människorna på boplatserna hade blivit fler. I några lerkärl finns de första avtrycken av sädesax. Det var ett förebud om det nya sättet att leva som trängde upp söderifrån.

På boplatserna är det stolparna som lämnat spår efter sig. De slogs ner i hål som går att urskilja när lager efter lager banas av. Jorden är ofta mörkare än runt omkring, färgad av virket som multnat ner.

En annan ledtråd är bottenarna – stampad lera, utgrävningar i marken eller andra spår. Genom att lägga huset i en grop fick man hjälp med vägen.

Det är vad arkeologerna har att gå efter när de ska lista ut hur husen var byggda. De kommer förbluffande långt. Stolphålens djup

skvallrar om vilken tyngd de har burit. Nedfallet flätverk berättar hur väggarna och taket konstruerats.

Hyddorna var ofta rundade mot vinden och öppna mot sjön eller mossen framför. Människorna reste stolpar och flätade kvistar och grenar mellan dem. De täckte flätverket med vass, bark eller lera.

Redskapens gränser

De allra första jägarna kom till ett landskap där inlandsisen nyss dragit sig undan. På tundran fanns på sin höjd lite dvärgbjörk och några enar.

Sedan började det växa. För bortåt 12 000 år sedan flög glasbjörkens lätta frön in över Skåne, följda av asp och rönn. Tallen vandrade in för 10 000 år sedan. Ask, ek, lind och lönn kom något tusental år senare. Björkskogen vandrade norrut och nådde Ångermanland för åttatusen år sedan.

De nya träden gav bättre stommar till vindskydden. De tidiga jägarna hade inte ens stenyxor, bara kilar och skrapor. De måste ha filat, ryckt och slitit för att få kvistar och gräs att täta hålen med.

Först under mesolitikum började man använda yxor. De äldsta stenyxorna var grovt tillslagna, men de gjorde det lättare att fälla träd. Stolparna blev kraftigare än de första hyddornas grenar.

Det var då man började stanna längre på varje plats. Det blev meningsfullt att bygga stabilare och bättre.

Det finns ett samspel mellan redskapen, hur man bodde och hur man levde, som pågått genom hela mänsklighetens historia. Det samspelet ska jag försöka följa.

Långhusens årtusenden

3800 f.Kr–800 e.Kr.

Det stora landnamet

Historiens mest dramatiska omställning var övergången från jakt till jordbruk. Bondestenåldern – neolitikum (4000–1700 f.Kr) – innebär ett helt nytt sätt att leva. Ordet bonde är härlett ur bo. Bonde betyder ”boende; bofast man”, och detta var en avgörande förändring jämfört med jägarkulturen.

Jordbrukarna hanterade sin omgivning helt annorlunda än jägarna. Jägarna lydde landskapet, följde sitt villebråd, sökte upp fiskarna, samlade rötter och nötter. Bönderna lade beslag på landskapet och försökte skapa om det efter sina behov. Det var det första landnamet, det begrepp som myntades för att beskriva hur Island togs i besittning på 800-talet. Det kan lika gärna användas om de invandrande jordbrukarnas ankomst för sextusen år sedan.

Trattbägarfolket

De första bönderna hörde till trattbägarulturen, döpt efter formen på deras lerkärl. Tidvis har arkeologerna trott att det var jägarna som blev bönder när de såg hur man levde söder om Östersjön, men moderna DNA-analyser ger ett annat svar. Det var nya folkgrupper som vandrade in.

FÖREGÅENDE UPPSLAG

Ismantorps fornborg på Öland från 200-talet har en diameter på 125 meter. Den omges av en ringmur, som på sina ställen är 4 meter hög. Innanför muren finns 95 husgrunder bevarade.

Jordbruket var huvudsaken, men inflyttarna hade med sig så mycket mer. Deras kultur måste ha varit en helt annan än jägarnas, liksom deras sätt att förstå världen. Människan var fortfarande beroende av vad naturen gav, men nu kunde hon lirka med och påverka sin omgivning.

Såden och boskapen kom hand i hand. Korna åt halmen när människorna skördat kornen. Gödseln återgav marken en del av näringen. Att mocka ut möget sattes mer och mer i system.

I början var boskapen det viktigaste nya. I stället för den osäkra och tidsödande jakten på skogens villebråd höll man djuren nära boplatsen, med eller utan tjuder.

Bönderna stannade i årtal på en och samma plats. Boplatsens läge bestämdes av jordbruket, inte minst av betet. I Skåne sökte sig bönderna till kalkmoränen längs väst- och sydkusten och i nordost. I Värmland ligger de neolitiska boplatserna i dalgångarna. Ibland gav sig bönderna iväg för att fiska någon annanstans eller för att driva djuren i vall en bit bort, men man återvände alltid till boplatsen.

Därför lade bönderna ner mer tid och omsorg på sina hus än vad jägarna hade gjort. När bönderna kom hade ekblandskogen trängt undan tallen från större delen av södra Sverige. Ädellövet gav bättre virke åt dem som ville bygga.

I de första husen bodde troligen bara människor. De första bönderna hade haft med sig kor, grisar, får och getter, men djuren fick antagligen gå ute året om. De verkar ha hållits för köttets och hudarnas skull. Man använde benen till vapen och verktyg.

I Skåne och Östergötland har man hittat hus med svagt bågförmade väggar från den äldsta bondestenåldern. Taket bars upp av mittstolpar. Husen var längre än hyddorna någonsin blev, mellan tio och tjugo meter. Bönderna behövde mer skyddat utrymme än jägarna.

Mittstolparna såg till att taket lutade tillräckligt mycket. Taket var täckt med halm, vass, bark och lera, men om regnet träffade med full kraft släppte det igenom en del av vattnet. Därför måste taken slutta så mycket att det mesta vattnet rann av. Det krävde fyrtiofem graders lutning för att fungera.

Det fanns också andra slags hus. Redan tidigt grävde man grop-hus i marken. Groparna var några decimeter djupa. Med jorden som vägg sparade man byggmaterial, och husen blev mindre utsatta för väder och vind.

De dödas vilorum

Varken hus eller hyddor var böndernas största byggnadsverk. Sin mesta möda lade de på gravarna.

De nya bönderna släpade fram stora stenar – megaliter – för att bygga vilorum åt de döda. Gravarna byggdes som hus. Det säger något om hur viktiga byggnaderna var i den nya kulturen. Det var gårdarna som gjorde bönderna.

Gravarna var det tydliga uttrycket för landnamet. Dösarna och gånggrifterna syntes lång väg. De talade om för alla att bygden var befolkad och vem som bodde där.

De äldsta gravmonumenten är dösarna, som började byggas bara något århundrade efter att bönderna anlät, omkring 3600–

3500 f.Kr. Det är gravkammare med fyra–fem stenblock resta som väggar och ytterligare ett block som tak.

Under några hundra år därefter byggde man gånggrifter, med en rad stenblock som gång in till gravkammaren. Ibland täcktes dö-sarna och gånggrifterna av uppkastade högar. De användes för begravningar långt fram i tiden, men från omkring 3000 f.Kr. byggdes inga nya.

Dösarna markerar de första samlade jordbruksbyggena. Där gravarna är flest, dit hade människor sökt sig. Jordbruket hade tagit över landskapet och med gravarna gjorde människorna det till sitt.

Stridsyxornas folk

Omkring 2900–2400 f.Kr. strömmade nya invandrare in från stäpperna i öster. I svensk arkeologi har de döpts efter sitt viktigaste kultföremål, de båtformade stridsyxorna. Ibland talar man om jamnajakulturen eftersom de begravde sina döda i gropgravar (яма, *jama* är det ryska ordet för grop). En annan beteckning är den snökeramiska kulturen, efter deras utsmyckning av sina lerkärl.

Jamnajafolket har satt djupa spår. De talade det urindoeuropeiska språket, upphovet till praktiskt taget alla dagens europeiska språk. De var ett herdefolk, men de brukade också jorden och kände till hjulet. De hade med sig hästen, de hade vant sig vid att dricka mjölk. I deras kultur var fåren kanske lika viktiga som korna, de använde deras ull och kunde väva.

Det är ganska ont om fynd från stridsyxekulturen, som bara varade i omkring femhundra år. Arkeologen Kristian Brink har undersökt boplatser i Malmöområdet. Spåren efter husen består ofta av en rad med tre till fem stolphål. Stolparna har antagligen burit upp taket i huset, men hålen har ändå inte varit mer än ett par tre decimeter djupa.

Husen har varit 60–120 kvadratmeter stora. Som mest kan det

ha bott bortåt tjugo personer i de största. Byggnaden har normalt bestått av ett enda rum, som använts som både bostad och lager. Öppningen verkar ha legat i den östra delen av huset.

Både i Herrestorp vid Vellinge och i utkanten av Linköping har man funnit tvåskeppiga långhus, med en rad inre stolpar. Huset i Herrestorp är betydligt större än de i Malmö. Det har varit 35 meter långt och åtta meter brett.

Långhusens genombrott

Stenåldern avslutades med senneolitikum, 2300–1700 f.Kr. Då blev långhusen det dominerande sättet att bygga. Långhusen kom att prägla bebyggelsen ända in i den tidiga medeltiden.

Grundidén var densamma i ett par tre tusen år, men husen byggdes ändå på olika vis. De var mellan tio och sextio meter långa, bredden skiftade, sidorna var raka eller svängda.

Taken skilde sig åt. De första taken vilade på väggarna. Sådana hus kallas enskeppiga. I de tidiga långhusen har man rest väggstolpar, men också en rad stolpar mitt i huset. Då bildas två ”skepp” på ömse sidor om stolparna. Sedan reste man två rader mittstolpar, och då blev husen treskeppiga.

Långhusen krävde mer och kraftigare timmer än hyddorna. De nya yxorna gjorde det möjligt. De grovt tillslagna redskapen från mesolitikum avlöstes av tunnackiga och sedan tjockackiga yxor. Det nya var att man inte bara knackade fram dessa yxor, utan slipade deras eggar allt vassare. Då gick det snabbare att ringbarka och fälla träd.

Yxorna var 20–45 centimeter långa och vägde uppåt två–tre kilo. Det tog två timmar att knacka till dem och åtminstone sex timmar att slipa dem. Flintan gav de vassaste eggarna, men den splittrades lätt. Det tog två timmar att hugga och slipa om en bruten egg.

Med en sådan yxa kunde man fälla en ek på drygt en timme,

FÖREGÅENDE UPPSLAG

Vitlycke museum i Tanumshede
i Bohuslän har rekonstruerat ett
långhus från bronsåldern.

tallar, björkar och aspar på tio–tjugo minuter. Stockarna spetsades till stolpar som kördes ner i hål. Mellan stolparna flätade man spädare grenar. Flätverket tätades med halm, lera eller något annat som stod till buds. Med tiden byggde man ibland väggar av liggande eller stående trä, ibland dubbla väggar, med trä utanpå och flätverk på insidan.

De två stolpraderna inne i huset stod parallellt och bildade stolpar. Mellan pålarna i paret fäste man en bindbjälke, och från varje påle ut till ytterväggen ytterligare en bjälke. Det gav stadga åt huset, som då kunde bli bredare och rymma mer.

Vid en rekonstruktion har det tagit tre veckor för tolv man att bygga ett fjorton meter långt och sex meter brett långhus. Till det kommer tiden för att samla och forsla fram materialet. Arkeologen Stig Welinder beräknar att det gick åt 130 meter ekstockar, 300 meter takvirke, tre kilometer vidjor och två och en halv kubikmeter lera till väggarnas flätverk, plus trettio kubikmeter vass till taket.

Mitt i huset låg en härd för elden. Det kan ha gått åt femtio–hundra kubikmeter ved om året. Röken tog sig ut genom ett hål i taket, ett vindöga. Det är samma ord som på danska blivit *vindue* och på engelska *window*, fast det ändrat betydelse från att vara en öppning, ett rökhål, till att bli ett fönster. Det ursprungliga vindögat

täpptes igen och ersattes med en skorsten – men det hände först långt fram i tiden.

Det allra mesta av detta är sedan länge förgånget. Husen stod inte mer än femtio–hundra år, sedan byggde invånarna nya. Ändå använde man sig helst av ek till pålarna, det var det tåligaste virket.

Där det inte fanns ek tog man ringbarkad furu. Ringbarkningen torkade ut träden, så att veden brann bättre. Men ringbarkning gjorde också furorna mer kådrika, så att de stod bättre emot röta. Man skalade av omkring en decimeter bark runt om stammen, strax ovanför marken. Trädet spred då svampdödande hartser i veden för att skydda den. Sedan fick träden stå ett par år innan de avverkades. Då hade de blivit impregnerade med kåda och tjärsafter, och kunde stå länge som stolpar.

På en del fyndplatser har man hittat fyra–fem olika hus, som snurrat runt på boplatsen under de århundraden den varit befolkad. Ibland flyttades hela gården till ett nytt läge.

Huset i huvudet

Husen spelade en viktig roll i människors föreställningar. Redan under senneolitikum lade man ner husoffer i stolphålen innan taken restes. I hålen har eftervärlden hittat lerkärl och yxor av flinta eller metall, men också djur- och människokroppar eller delar av dem.

När människor dog fick de ibland bo kvar i sina hus, som förföll och rasade samman över dem. Husen kunde sedan täckas över och ligga kvar som långsträckta gravhögar. Under senneolitikum började bönderna på nytt bygga gravar, hällkistor. De bestod av tunna stenhällar, ibland med flera kamrar. En del hade ingångar, som alltid vette mot söder eller öster. Ofta täcktes kistorna med jord eller grästorv. De döda skulle fortsätta in i nya hus och kammare när de lämnat de levande.

Långhusen kom söderifrån med den bandkeramiska kulturen,